

**Навчально-методичний центр цивільного
захисту та безпеки життєдіяльності
Чернігівської області**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для підготовки та проведення
протипожежного тренування на суб'єкті
господарювання

м.Чернігів
2017

Методичні рекомендації для проведення протипожежного тренування на суб'єкті господарювання

Автор-укладач – Михайленко С.В. методист обласного методичного кабінету навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Чернігівської області

Методичні рекомендації призначені для керівників цивільного захисту суб'єктів господарювання, установ та організацій для проведення протипожежного тренування.

Матеріали даної розробки передбачають заходи щодо підготовки персоналу суб'єктів господарювання, а також дітей дошкільного віку, учнів, студентів до дій в умовах виникнення пожежонебезпечних і інших надзвичайних ситуацій при проведенні протипожежних тренувань, максимально наближених до можливих реальних ситуацій, надбання персоналом об'єктів стійких навичок, необхідних для ухвалення швидких і чітких рішень, виконання дій, необхідних для попередження небезпечних наслідків, які можуть мати місце при виникненні пожеж і інших надзвичайних ситуаціях.

Матеріали підготовлені з урахуванням вимог законодавчих, нормативно-правових актів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, віднесених до сфери цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Методичні рекомендації можуть використовуватися посадовими особами, які згідно з чинними нормативно-правовими актами організують та контролюють роботу суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту і проведення практичних заходів.

Обговорено та схвалено на засіданні методичної комісії навчально-методичного центру ЦЗ та БЖД Чернігівської області

«___»_____ 2017 р.

Протокол №_____

Зміст

Загальні положення.	4
1. Підготовка протипожежного тренування.	5
2. Порядок проведення протипожежного тренування.	9
3. Аналіз результатів протипожежного тренування і підбиття підсумків.	
Додатки:	13
Додаток 1. Наказ про підготовку та проведення протипожежного тренування.	
Додаток 2. Календарний план підготовки протипожежного тренування.	14
Додаток 3. План проведення протипожежного тренування.	16
Додаток 4. План імітації.	19
Додаток 5. Довідка (акт) про підсумки організації підготовки та проведення протипожежного тренування.	20
Додаток 6. Журнал обліку протипожежних тренувань, загальна оцінка протипожежного тренування.	22
Додаток 7. Наказ про підсумки організації підготовки і проведення протипожежного тренування.	23
Додаткові матеріали	
1. Вимоги до планів евакуації.	24
2. Порядок дій при пожежі.	26
3. Порядок дій у разі виникнення пожежі у закладах освіти.	26
4. Порядок дій при евакуації у разі виникнення пожежі.	27
Література.	28

Загальні положення

Суб'єкт господарювання є основною первинною ланкою, де практично і найбільш повно вирішується весь комплекс завдань цивільного захисту. Важливість цієї ланки у сфері вимог керівних документів в теперішній час ще більше зростає.

Кодексом цивільного захисту України визначено, що одним з основних завдань цивільного захисту є навчання населення способам захисту у разі виникнення надзвичайних, несприятливих побутових або нестандартних ситуацій та проведення тренувань щодо дій в таких умовах.

П.6 постанови КМУ від 26.06.2013 № 444 « Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» визначає, що *«навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється безпосередньо на підприємстві, в установі та в організації згідно з програмами підготовки працівників до дій у надзвичайній ситуації, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту»*.

Згідно з вимогами Наказу МВС від 11.09.2014 року № 934 протипожежні тренування сприяють всебічній підготовці підприємств, установ, організацій до підготовки і проведення спеціальних об'єктових навчань з питань цивільного захисту. Зазначені тренування, крім років, коли на підприємствах, в установах і організаціях проводяться спеціальні об'єктові навчання з питань цивільного захисту, плануються і проводяться підприємствами, установами, організаціями щороку.

Головними завданнями проведення з працівниками протипожежних тренувань є:

набуття навиків самостійно та швидко приймати правильне рішення щодо організації гасіння пожежі на початковому етапі;

відпрацювання дій щодо запобігання можливим аваріям, пошкодженню обладнання та травмам персоналу під час пожежі;

організація негайного виклику ОРСЦЗ в разі спрацьовування автоматичних систем протипожежного захисту, виявлення задимлення або загоряння;

відпрацювання взаємодії працівників установи з особовим складом ОРСЦЗ відповідно до оперативного плану пожежогасіння та оперативних карток пожежогасіння;

організація рятування та евакуації людей і матеріальних цінностей;
визначення безпечних та ефективних методів гасіння пожежі, та придбання навиків застосування первинних засобів пожежогасіння;

набуття навиків щодо чітких та швидких дій з перемикання технологічного обладнання з метою запобігання розвитку пожежі та аварії;

перевірка виконання вимог безпеки за спільних дій з ОРСЦЗ в складних умовах пожежі на об'єкті;

набуття навиків надання першої домедичної допомоги потерпілим від пожежі.

Згідно з чинним законодавством, навчання працюючого населення за місцем роботи, а також дітей дошкільного віку, учнів та студентів за місцем навчання діям у НС є обов'язковим і здійснюється в робочий час за рахунок коштів роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту.

Протипожежні тренування (тренування персоналу у діях на випадок пожежі) проводяться на всіх підприємствах, в установах, організаціях незалежно від чисельності працюючих.

Кожен працівник протягом року (крім року проведення на підприємстві, в установі, організації спеціального об'єктового навчання) має взяти участь у протипожежному тренуванні, темою якого є порушення з причини пожежі режиму роботи об'єкта в цілому, а також у протипожежному тренуванні по структурних підрозділах підприємства, установи, організації. Протипожежні тренування можуть проводитися за участю пожежно-рятувальних підрозділів, що обслуговують відповідне підприємство, установу, організацію.

На підприємствах, в установах, організаціях з чисельністю працюючих менше 50 осіб та навчальних закладах протипожежні тренування, темою яких є порушення з причини пожежі режиму роботи об'єкта в цілому, проводяться під час об'єктових тренувань з питань цивільного захисту.

На об'єктах з масовим перебуванням людей такі тренування проводяться як тренування з евакуації людей з елементами пожежогасіння.

Тривалість тренування визначається керівником.

Під час проведення протипожежних тренувань застосовують плакати, умовні знаки.

Особи, які беруть участь у протипожежних тренуваннях, зобов'язані дотримуватися вимог безпеки, правил експлуатації обладнання та вимог виробничих інструкцій.

1. Підготовка протипожежного тренування

Для організації та успішного проведення протипожежного тренування необхідно його завчасно підготувати. Зміст та об'єм заходів з підготовки в кожному конкретному випадку залежить від мети тренування, рівня підготовки керівного складу, штабу, персоналу, матеріально-технічного забезпечення.

Підготовка протипожежного тренування включає:

- визначення вихідних даних;
- підготовку місця проведення тренування;
- розробку навчально-методичних документів;
- підготовку керівництва та персоналу;
- підготовку імітації;
- організацію зв'язку та охорону громадського порядку;
- організацію матеріально-технічного забезпечення та заходи безпеки.

Для проведення протипожежного тренування розробляються наступні документи:

- наказ про підготовку та проведення протипожежного тренування (додаток 1);
- календарний план підготовки протипожежного тренування (додаток 2);
- план проведення протипожежного тренування (додаток 3) ;
- довідка (акт) про підсумки організації підготовки та проведення протипожежного тренування (додаток 5) ;
- наказ про підсумки підготовки і проведення протипожежного тренування (додаток 7).

В наказі про підготовку та проведення протипожежного тренування передбачаються наступні заходи:

проведення об'єктового тренування з евакуації людей і гасінню умовної пожежі;

призначення керівником штабу підготовки і проведення тренування відповідального за пожежну безпеку;

підготовка документів з підготовки і проведення занять і тренування взагалі;

ставиться завдання інженерові з охорони праці на проведення комплексу заходів щодо запобігання травматизму у період проведення тренування;

визначаються терміни всіх вище перелічених заходів;

визначається загальне керівництво проведенням тренування, а також контроль за виконанням даного наказу.

Календарний план підготовки протипожежного тренування являється робочим документом керівництва, у відповідності з яким здійснюється цілеспрямована та планомірна підготовка тренування. В ньому указуються: заходи по підготовці керівника тренування, порядок розробки документів та перелік робіт з підготовки місця проведення тренування. В календарному плані вказуються виконавці та терміни виконання заходів.

Календарний план розробляється у виді таблиці, підписується посадовою (відповідальною) особою з питань цивільного захисту та затверджується керівником цивільного захисту суб'єкту господарювання.

Керівник протипожежного тренування призначає керівника гасіння пожежі і під час тренування контролює його дії, а також організовує контроль за діями персоналу за допомогою призначених контролюючих осіб з числа інженерно-технічних працівників, які зобов'язані стежити, щоб розпорядження і дії керівника гасіння пожежі відповідали вимогам діючих на об'єкті правил безпеки праці.

Контролюючі особи зобов'язані:

ознайомитися з планом протипожежного тренування і очікуваними діями учасників тренування;

відповідно до порядку, передбаченого керівником протипожежного тренування, імітувати умовну пожежу, вчасно і належним чином поставити перед учасниками тренування відповідні завдання;

у разі необхідності вжити заходів із запобігання помилковим діям кожного учасника протипожежного тренування, що можуть призвести до нещасного випадку, аварії, пошкодження обладнання;

робити необхідні записи щодо дій персоналу на протипожежному тренуванні для підбиття підсумків тренування.

Ефективність проведення тренування багато в чому залежить від дій посередників і самого персоналу. Посередники призначаються з числа ІТП об'єкта, а при спільному тренуванні - додатково з особового складу підрозділу ДСНС. Кількість посередників визначає керівник тренування.

При підготовці посередників керівник тренування повинен:

ознайомити їх з тактичним задумом тренування і можливими варіантами його проведення;

організувати вивчення суб'єкта господарювання, де проводитиметься тренування, розподілити їх за ділянками роботи;

ознайомити з обов'язками посередників;

дати вказівки про порядок застосування засобів імітації на умовній пожежі;

звернути увагу на необхідність дотримання безпеки праці під час тренування.

Посередник зобов'язаний:

ознайомитися із задумом і рішенням, прийняття якого очікується від осіб, що навчаються в залежності від ситуації;

відповідно до порядку, передбаченого керівником тренування, імітувати обстановку умовної пожежі, вчасно і в обумовленому місці оголосити ввідні для персоналу;

у необхідних випадках негайно вживати заходів щодо запобігання помилковим діям будь-якого учасника тренування, які можуть призвести до нещасного випадку, аварії, ушкодження устаткування або порушення технологічного процесу;

вести необхідні записи про дії персоналу на тренуванні й про виконання ввідних.

План протипожежного тренування складається його керівником і затверджується керівником підприємства, установи, організації. План проведення тренування передбачає:

організаційні заходи: час і місце тренування, склад учасників та керівників (включаючи керівника гасіння пожежі від об'єкта та представників ОРСЦЗ), призначення контролюючих, визначення засобів зв'язку, підготовку тренажерів тощо;

оперативні дії: оголошення про виникнення умовної пожежі, введення в роботу засобів імітації, дії учасників протипожежного тренування за оперативним планом пожежогасіння, контроль ходу протипожежного тренування контролюючими та керівником такого тренування, вмикання або імітація роботи автоматичних установок пожежогасіння і операцій на тренажерах, взаємодія учасників протипожежного тренування з ліквідації умовної пожежі;

взаємодія з ОРСЦЗ: їх виклик та зустріч, інструктаж, надання дозволу на гасіння пожежі, надання практичної допомоги в прокладанні рукавних ліній і необхідному заземленні протипожежної техніки, інформація про дії персоналу об'єкта, участь у роботі штабу на пожежі тощо;

забезпечення порядку: оповіщення персоналу, що не бере участь у протипожежному тренуванні, встановлення необхідних перегородок і розстановка контролюючих з метою запобігання проникненню сторонніх осіб на період протипожежного тренування в зону умовної пожежі.

Плани протипожежних тренувань потрібно складати з урахуванням дій персоналу в найскладнішій під час пожежі ситуації:

відсутність освітлення і падіння тиску в протипожежному водопроводі у зв'язку з аварією щодо забезпечення власних потреб об'єкта;

аварія на ділянці зовнішнього водопостачання або водозабірних пристроїв;

сильне задимлення у виробничих приміщеннях;

перехід вогню на покриття головного корпусу і загроза обвалення будівельних конструкцій;

вміст шкідливих чинників в окремій промисловій зоні вище допустимих норм.

Імітаційні заходи передбачають встановлення засобів і знаків імітації (прапорців, плакатів, пояснювальних написів тощо), інструктаж і розставлення контролюючих, підготовка до роботи засобів пожежогасіння і тренажерів.

Забороняється використовувати для імітації засоби, що можуть викликати пожежу, аварію або пошкодження приміщень та обладнання, а також заподіяти ушкодження учасникам тренування.

План імітації (додаток 4) включає заходи, які забезпечують створення обстановки, наближеної до умов в осередках ураження. Він розробляється помічником керівника тренування з імітації разом з відповідними службами текстуально, при необхідності до нього прикладаються відповідні схеми.

У плані імітації необхідно вказати:

- ділянки, об'єкти, види, характер та час імітації;
- сили та засоби, які надаються для виконання імітаційних робіт;
- відповідальних виконавців;
- засоби зв'язку і сигнали управління імітацією;
- заходи по охороні засобів імітації та забезпеченню безпеки.

Якщо до плану імітації прикладається схема, то на ній умовними знаками позначаються місця імітації пожеж, завалів, руйнувань, заражень, пошкоджень на комунально-енергетичних мережах, знаходження статистів (манекенів), які зображують уражених, зруйнованих та завалених захисних споруд.

Імітація залежить від навчальних цілей, особливостей об'єкту, характеру місцевості і забудови території, наявності імітаційних засобів. Імітація повинна відповідати обстановці, яка складається до визначеного часу і плану проведення тренування. Окремі елементи осередків ураження можуть доповнюватись знаками, покажчиками та пояснювальними написами.

Доцільно, щоб під час проведення протипожежного тренування персонал мав такі розпізнавальні знаки:

контролюючі - синю розпізнавальну пов'язку на правому рукаві;
керівник гасіння пожежі - червону розпізнавальну пов'язку на правому рукаві з нанесенням відповідного розпізнавального знака;
персонал, що бере участь у тренуванні - білу пов'язку на правому рукаві.
 Ситуацію умовної пожежі під час проведення протипожежних тренувань можна імітувати такими засобами:
осередок пожежі - червоними прапорцями;
зону задимлення - синіми прапорцями;
зону токсичних газів та виділення шкідливих парів – жовтими прапорцями.

Імітація пожежі на тренуваннях має бути наочною і змінюватися контролюючими під час проведення тренування на окремих ділянках відповідно до тактичного задуму керівника тренування. Як засоби імітації пожежі також допускається використання димових шашок, ліхтарів та інших засобів, що створюють необхідну ситуацію.

Для отримання практичних навичок на протипожежних тренуваннях рекомендується застосовувати первинні засоби пожежогасіння, слід проводити гасіння горючих матеріалів у спеціальних противнях або інших негорючих приладдях площею від 1 до 2 кв. м. Установка дек або інших пристроїв для гасіння має бути не ближче 5 м від матеріалів, що згорають, конструкцій, устаткування і будівель.

2. Порядок проведення протипожежного тренування.

Керівник тренування подає сигнал про виникнення пожежі. Черговий об'єкту проводить оповіщення пожежної ланки (членів ДПД), викликає пожежну команду. Діє згідно інструкції та розпоряджень керівника об'єкту.

Командир пожежної ланки (начальник ДПД) проводить збір формування, ставить завдання:

- одному на зустріч пожежної команди;
- двом – на розгортання та дію з засобами пожежогасіння;
- двом – на забезпечення евакуації персоналу з осередку пожежі.

Розгортається підготовлене місце для роботи пункту видачі майна особовому складу формування, здійснюється дооснащення майном.

В подальшому особовий склад виконує розпорядження командира формування, надає допомогу пожежному підрозділу, що прибуває для гасіння пожежі.

Велике значення надається рятуванню людей. За допомогою статистів відпрацьовується кілька способів рятування:

- по тимчасових шляхах (спусках, переходах) з використанням найпростіших драбин (трапів);
- через отвори в стінах та перегородках, зроблених з сусідніх приміщень, що збереглись;
- по розчищених від завалів входах (особливо перших поверхів);
- з використанням приставних, штурмових, мотуз очних, пожежних та інших драбин та рятувальних мотузок.

Посередник контролює та оцінює дії особового складу.

Командир ланки проводить тренування по практичному використанню засобів пожежогасіння: дії з вогнегасником, по використанню кошми, з використанням пожежного рукава.

Посередник вручає командирю поста ввідну на розгортання санітарного поста та про надання допомоги потерпілим. Особовий склад поста практично надає допомогу потерпілим:

- накладають пов'язку потерпілому на пожежі – 1 статист;
- накладають шину на перелом потерпілому – 1 статист;
- організує відправку потерпілих в лікувальні заклади міста (району).

Посередник контролює та оцінює дії поста.

Керівник подає через посередників ввідну керівникам структурних підрозділів на дії у разі пожежі. Учні на чолі з викладацьким складом та інший персонал структурних підрозділів діє згідно планів евакуації на випадок пожежі. Посередники контролюють та оцінюють дії персоналу.

Особовий склад групи охорони громадського порядку діє згідно інструкції:

- викликає пожежний підрозділ ДСНС;
- регулює потік персоналу та учнів при евакуації з району пожежі.

3. Аналіз результатів протипожежного тренування і підбиття підсумків.

При складанні довідки (акту) про підсумки організації підготовки та проведення протипожежного тренування необхідно вказати, що заходи проводилися відповідно до затвердженого керівником навчального закладу планом проведення тренування. А також зазначити з якими категоріями працівників проводилися заняття, стан засобів автоматичного протипожежного захисту об'єкта, первинних засобів пожежогасіння, шляхів евакуації та інші питання.

Потрібно обов'язково оцінити порядок дій формувань цивільного захисту, персоналу об'єкту та підбити загальні підсумки проведення евакуації співробітників і гасіння умовної пожежі.

В той же час, якщо були виявлені неправильні дії співробітників, що виявилися заблокованими у приміщенні, необхідно провести додаткові заняття з усіма категоріями персоналу щодо правил поведінки при пожежі з прийняттям заліків.

Розбір тренування проводиться для оцінки правильності дій при евакуації людей і ліквідації пожежі, передбачених темою тренування, а також для формування заходів, які сприяють зниженню пожежної небезпеки об'єкта та підвищенню рівня безпеки обслуговуючого персоналу.

Розбір повинен робитися керівником тренування із залученням посередників відразу ж після закінчення тренування. На розборі тренування має бути присутнім увесь персонал, що брав у ньому участь.

Розбір тренування повинен проводитися у такій послідовності:

керівник повідомляє мету, завдання і програму проведеного тренування;

представник об'єкта (при спільному тренуванні) повідомляє про дії обслуговуючого персоналу об'єкта до і після прибуття підрозділів ДСНС;

керівник гасіння пожежі доповідає керівникові тренування про ситуацію, що склалася на тренуванні, і прийняті ним рішення з ліквідації пожежі, а також із запобігання розвитку аварії, відзначає правильні дії персоналу і недоліки;

дії керівника гасіння пожежі уточнює посередник (якщо такий передбачався програмою), який дає оцінку його діям;

посередники інших ділянок тренування (якщо такі за програмою передбачалися) доповідають про дії персоналу і дають свою оцінку з аналізом помилок учасників тренування;

керівник тренування з евакуації в ході розбору може вимагати пояснення від будь-якої особи, що бере участь у тренуванні.

При розборі тренування відносно кожного учасника доцільно обговорити наступні моменти:

практичні дії кожного учасника протипожежного тренування;

знання плану евакуації;

розуміння поставлених завдань і суті процесу, що відбувався;

правильність дій при евакуації й ліквідації умовної пожежі;

характер допущених помилок і причини їх здійснення;

знання посадових інструкцій, знання місць розташування засобів управління устаткуванням;

знання апаратури, арматури, захисних засобів з техніки безпеки;

первинних і стаціонарних засобів пожежогасіння, їх місцезнаходження і порядку їх застосування;

уміння надавати першу допомогу постраждалим від нещасних випадків і пожеж.

На закінчення розбору керівник протипожежного тренування підбиває підсумки і дає оцінку проведеному тренуванню, а також індивідуальну оцінку усім її учасникам.

Якщо при проведенні тренування поставлені цілі не були досягнуті або керівники підрозділів не забезпечили рішення поставлених завдань, то тренування за цією темою доцільно повторити не пізніше, ніж через місяць.

Результати кожного протипожежного тренування заносяться до **журналу обліку протипожежних тренувань** (додаток 6), в якому зазначається індивідуальна і загальна оцінка учасникам протипожежного тренування. Стисло в журналі зазначаються допущені порушення та зауваження до учасників, що показали низький рівень знань, недостатній рівень підготовленості під час гасіння умовної пожежі та при діях з обладнанням і засобами пожежогасіння. Ефективність протипожежних тренувань залежить від правильності їх підготовки і організації проведення, від якості аналітичного опрацювання дій персоналу під час тренування і правильності прийнятих рішень за результатами критичного розбору (обговорення) тренувань після їх завершення.

Після завершення тренування видається наказ про підсумки підготовки і проведення протипожежного тренування, в якому необхідно визнати задовільною чи незадовільною підготовку і проведення тренування з евакуації і гасіння умовної пожежі на об'єкті, поставити завдання підготувати матеріали щодо дій співробітників при проведенні тренування, проведення позапланових інструктажів про порядок дій при пожежі та щодо заохочення інженерно-технічного та іншого персоналу суб'єкту господарювання.

Ефективність протипожежних тренувань значною мірою залежить від результатів, досягнутих при інструктажах, що проводяться у рамках загальної програми протипожежної підготовки персоналу. Навчання персоналу під час тренувань виявляється успішнішим, якщо інструктажі проводилися незадовго до початку тренувань, у зв'язку з цим перед початком тренування усі її учасники повинні збиратися в залі, де керівник тренування, використовуючи план евакуації, пояснює завдання кожного учасника.

Запропоновані методичні рекомендації з підготовки і проведення тренувань є узагальнено-приблизними та не повинні використовуватися, як шаблон. Керівництво суб'єктів господарювання зобов'язане зважати на специфіку об'єкта, включати додаткові заходи або виключати такі, без яких, на його думку, не знизиться готовність персоналу вирішувати завдання при виникненні пожежі.

Додаток 1
(Варіант)

НАКАЗ

«__» _____ 20__ р.

№__

**Про підготовку та проведення
протипожежного тренування**

Відповідно до вимог «Кодексу цивільного захисту України», Постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 року № 443 «Про затвердження Порядку підготовки до дій за призначенням органів управління та сил цивільного захисту», Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту» від 11 вересня 2014 року № 934, Організаційно-методичних вказівок з підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях (наказ ДСНС України від 19.02.2016 року № 83) та з метою підтримки на сучасному рівні професійної й психофізіологічної готовності персоналу, необхідної для здійснення успішних дій з евакуації, запобігання розвитку пожежі, його локалізації й ліквідації, а також навчання порядку і правилам взаємодії персоналу об'єкта з підрозділами ДСНС,

наказую:

1. Провести об'єктове протипожежне тренування з евакуації людей і гасінню умовної пожежі «__» _____ 20__ року.

2. Керівником штабу підготовки і проведення протипожежного тренування призначити _____ відповідальним за пожежну безпеку.

3. Керівникові штабу тренування: представити мені на затвердження документи з підготовки і проведення занять і загальношкільного тренування в термін до «__» _____ 20__ року.

4. Завершити підготовчу роботу до «__» _____ 20__ року.

5. Інженерові з охорони праці _____ провести комплекс заходів щодо запобігання травматизму у період проведення тренування.

6. Керівництво підготовкою і проведенням тренування, а також контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

Керівник цивільного захисту суб'єкта господарювання

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Додаток 2
(Варіант)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник цивільного захисту
суб'єкта господарювання

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
« ___ » _____ 20__ року.

**Календарний план
підготовки протипожежного тренування**

Заходи	Термін виконання	Відповідальний виконавець	Відмітка про вик.
1. Підготовка керівництва: - проведення наради з керівництвом по підготовці тренування; - вивчення вказівок щодо розробки документів із проведення тренування до заступників директора; - рекогносцировка місця проведення тренування.	«__»____20_p	Керівник ЦЗ	
	«__»____20_p	Самостійно	
	«__»____20_p	Керівник ЦЗ	
2. Розробка навчально-методичних документів: - складання плану підготовки і проведення тренування; - доведення методичних матеріалів до співробітників щодо проведення тренування; - розробка плану імітації; - розробка інструкцій по заходам безпеки.	«__»____20_p	Відп. з питань ЦЗ	
	«__»____20_p	Відп. з питань ЦЗ	
	«__»____20_p	Пом. керівника по імітації	
	«__»____20_p	Відп. з питань ЦЗ	
3. Підготовка учасників протипожежного тренування: - вивчення з керівним складом та зі співробітниками Наказу МВС України від 11.09.2014 року № 934 та інших нормативних документів; - вивчення посадових інструкцій керівного складу та співробітників суб'єкту господарювання;	«__»____20_p	Самостійно	
	«__»____20_p	Самостійно	

<p>- проведення додаткового інструктажу із співробітниками, що відповідають за стан систем автоматичного протипожежного захисту закладу, первинних засобів пожежогасіння і шляхів евакуації;</p> <p>перевірка стану засобів автоматичного протипожежного захисту закладу, первинних засобів пожежогасіння і шляхів евакуації;</p> <p>- дооснащення ланки пожежогасіння додатковим майном та засобами пожежогасіння;</p> <p>- підготовка та інструктування посередників.</p>	<p>«__»____20_p</p> <p>«__»____20_p</p> <p>«__»____20_p</p>	<p>Відп. з питань ЦЗ</p> <p>Завідувач господарством</p> <p>Керівник ЦЗ</p>	
<p>4. Підготовка об'єкту та місця проведення тренування:</p> <p>- виготовлення ватно-марлевих пов'язок та протипилових тканинних масок;</p> <p>- уточнення схеми оповіщення та перевірка засобів зв'язку, оповіщення та сигналізації;</p> <p>- підготовка місць проведення протипожежного тренування;</p> <p>- підготовка району імітації.</p>	<p>«__»____20_p</p> <p>«__»____20_p</p> <p>«__»____20_p</p> <p>«__»____20_p</p>	<p>Завідувач господарством</p> <p>Відп. з питань ЦЗ</p> <p>Відп. з питань ЦЗ</p> <p>Відп. з питань ЦЗ</p>	
<p>5. Підготовка матеріально-технічного забезпечення, оснащення формувань цивільного захисту технікою, приладами, засобами захисту та майном.</p>	<p>«__»____20_p</p>	<p>Відп. з питань ЦЗ</p>	
<p>6. Доповідь директору про готовність співробітників і закладу до проведення тренування</p>	<p>«__»____20_p</p>	<p>Відп. з питань ЦЗ</p>	

Посадова (відповідальна) особа з питань цивільного захисту

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Додаток 3
(Варіант)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник цивільного захисту
суб'єкта господарювання

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
« ____ » _____ 20__ року.

План
проведення протипожежного тренування

Організаційні заходи.

Тема: Дії персоналу закладу при виникненні пожежі та здійсненні евакуаційних заходів.

Мета тренування:

- загальна
 - перевірити реальність розділу плану реагування на надзвичайні ситуації : **виникнення пожежі**;
 - перевірити готовність керівного складу цивільного захисту до дій в умовах виникнення пожежі;
 - визначити рівень готовності персоналу закладу до дій в умовах виникнення пожежі та здійсненні евакуаційних заходів
- для керівного складу
 - набуття навичок самостійно та швидко приймати доцільні рішення щодо організації гасіння пожежі на початковому етапі та проведенні евакуаційних заходів.
- для персоналу
 - навчання прийомам і способам порятунку і евакуації людей ;
 - практичне відпрацювання найбільш раціональних прийомів і методів використання наявного спорядження, первинних засобів пожежогасіння .
 - набуття навиків надання першої домедичної допомоги потерпілим від пожежі.

Місце та час проведення: територія об'єкту «__» _____ 20__ року
(з __ – до __).

Склад учасників: Керівний склад __ чол.

Персонал __ чол.

Всього на протипожежне тренування залучається __ чол.

Порядок проведення тренування (оперативні дії)

№ з/п	Навчальні питання (ввідні), час їх відпрацювання	Дії керівника тренування (посередника)	Дії тих, хто навчається
1	з __ до __ Практичне відпрацювання дій чергового при виникненні пожежі. Черговий об'єкту.	Подає сигнал про виникнення пожежі. Контролює та оцінює дії чергового.	Черговий об'єкту проводить оповіщення пожежної ланки (членів ДПД), визиває пожежну команду. Діє згідно інструкції та розпоряджень керівника об'єкту.
2	з __ до __ Практичне відпрацювання дій пожежного формування при виникненні пожежі.	Посередник контролює та оцінює дії особового складу	Командир пожежної ланки (начальник ДПД) проводить збір формування, ставить завдання: - одному на зустріч пожежної команди; - двом – на розгортання та дію з засобами пожежогасіння; - двом – на забезпечення евакуації персоналу з осередку пожежі. В подальшому особовий склад виконує розпорядження командира формування, надає допомогу пожежному підрозділу, що прибуває для гасіння пожежі.
	з __ до __ Проведення практичних занять з особовим складом пожежної ланки по використанню первинних засобів пожежогасіння на спеціальному майданчику	Посередник контролює та оцінює дії особового складу	Командир ланки проводить тренування по практичному використанню засобів пожежогасіння: - дії з вогнегасником; - дії по використанню кошми; - дії з використанням пожежного рукава.
3	з __ до __ Розгортання санітарного поста та підготовка його до надання допомоги потерпілим на пожежі.	Посередник вручає командиром поста ввідну на розгортання санітарного поста. Контролює та оцінює дії поста.	Командир поста подає команду «Санітарний пост розгорнути для прийому потерпілих. Підготуватися до надання першої допомоги потерпілим на пожежі».

	з __ до __ Практичні дії санітарного поста по наданню допомоги потерпілим на пожежі.	Посередник вручає командиру поста ввідну № ____ про надання допомоги потерпілим.	Особовий склад поста практично надає допомогу потерпілим: - накладають пов'язку потерпілому на пожежі – 1 статист; - накладають шину на перелом потерпілому – 1 статист; - організує відправку потерпілих в лікувальні заклади міста (району).
4.	з __ до __ Практичні дії працюючого персоналу та учнів навчального закладу при пожежі.	Подає через посередників керівникам структурних підрозділів розпорядження на дії у разі пожежі (ввідна № __). Посередники контролюють та оцінюють дії персоналу.	Учні на чолі з викладацьким складом та інший персонал структурних підрозділів діє згідно планів евакуації на випадок пожежі.
5	з __ до __ Практичні дії групи ОГП при виникненні пожежі.	Посередник вручає командиру формування ввідну № __ про виникнення пожежі. Контролює та оцінює дії особового складу.	Особовий склад групи ОГП діє згідно інструкції: - викликає пожежний підрозділ ДСНС; - регулює потік персоналу при евакуації з району пожежі.
6	__. Відбій тренування.	Подає команду на завершення тренування та згортання навчальних місць.	
7	з __ до __ Підведення підсумків тренування.		Підведення підсумків проводиться з керівним складом в залі для нарад.

Керівник тренування

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

Додаток 4
(Варіант)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник цивільного захисту
суб'єкта господарювання

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
« ____ » _____ 20__ року.

План імітації

№ місяця імітації	Вид імітації	Термін готовності	Сили і засоби	Час проведення	Відповідальний за імітацію
1	Виникнення осередку пожежі	_ год. _ хв. «__» ____ 20__р.	1 чоловік , легкозаймисті відходи для розведення вогнища, сірники, яма глибиною 50 см і діаметром 100 см	_ год. _ хв. «__» ____20__р	Керівник тренування
2	Отримання людьми ушкоджень (сильні опіки шкіри)	_ год. _ хв. «__» ____ 20__р.	2 статисти для позначення постраждалих або манекени, імітаційний талон з позначенням ушкодження (опіки), підстилка.	_ год. _ хв. «__» ____20__р	Керівник тренування
3	Забезпечення особового складу формування <u>(відповідальних)</u> майном	Після оголошення сигналу про НС	2 чоловіки , підготовлене місце для розгортання пункту видачі майна особовому складу формування	_ год. _ хв. «__» ____20__р	Керівник тренування
4	Забезпечення порядку при евакуації	Постійно	1 чоловік , підготовлене місце на 2-му поверсі, схема евакуації	Протягом часу евакуації	Керівник тренування

Керівник тренування

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник цивільного захисту
суб'єкта господарювання

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
« ____ » _____ 20__ року.

Довідка (акт)
про підсумки організації підготовки та проведення
протипожежного тренування

на тему: «Дії персоналу закладу при виникненні пожежі та здійсненні евакуаційних заходів».

На виконання наказу керівника від «__» _____ 20__ року «Про підготовку та проведення протипожежного тренування» на об'єкті проведено тренування.

Заходи проводилися відповідно до затвердженого керівником навчального закладу планом проведення тренування.

Проведено заняття з усіма категоріями працівників, додатковий інструктаж із співробітниками, що відповідають за стан систем автоматичного протипожежного захисту об'єкту, первинних засобів пожежогасіння і шляхів евакуації. Перевірено стан засобів автоматичного протипожежного захисту об'єкту, первинних засобів пожежогасіння і шляхів евакуації та проведено заняття із співробітниками на тему: «Правила безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з пожежами».

Під час тренування було імітовано виникнення вогнища займання в _____ навчального закладу о __ г. __ хв.

Виникнення вогнища займання було виявлене технічним працівником, який передав повідомлення про задимлення співробітникові охорони.

О __ г. __ хв. охоронцем увімкнена система оповіщення, організовано відкриття запасних виходів, повідомлено в пожежну охорону місце, час, адресу виникнення пожежі.

О __ г. __ хв. заступником директора з адміністративно-господарської частини віддана вказівка черговому електрикові - вимкнути загальне електропостачання.

О __ г. __ хв. розпочата загальна евакуація з суб'єкта господарювання у безпечне місце _____.

О __г. __хв. добровільна пожежна дружина приступила до гасіння умовної пожежі.

О __г. __хв. евакуація завершена.

О __г. __хв., після евакуації, персонал було зібрано у дворі суб'єкта господарювання у повному складі.

Керівником тренування підбиті підсумки підготовки і проведення евакуації співробітників і гасіння умовної пожежі.

Керівником зазначено, що підсумки тренування в цілому позитивні, усі системи автоматичного протипожежного захисту спрацювали, цілі й завдання тренування досягнуті. В той же час, у зв'язку з неправильними діями співробітників, що виявилися заблокованими у приміщенні, необхідно провести додаткові заняття з усіма категоріями персоналу щодо правил поведінки при пожежі з прийняттям заліків.

Додаток 6
(Варіант)

**Журнал обліку протипожежних тренувань
Загальна оцінка протипожежного тренування**

Дата проведення тренування	Тема і місце проведення протипожежного тренування	Інформація про учасників		Оцінки учасників тренування	Підпис учасника тренування	Зауваження, пропозиції
		П.І.Б.	Підпис			
1	2	3	4	5	6	7
Загальна оцінка протипожежного тренування						
Підписи						
Керівник тренування						
Контролюючі особи						

Додаток 7
(Варіант)

НАКАЗ

«__» _____ 20__ року

№ ____

Про підсумки підготовки і проведення протипожежного тренування

1. Визнати задовільними підготовку і проведення тренування з евакуації і гасіння умовної пожежі на об'єкті.

2. Заступникові директора підготувати матеріали щодо дій співробітників при проведенні тренування у термін до «__» _____ 20__ року.

3. Провести позапланові інструктажі зі співробітниками об'єкта про порядок дій при пожежі.

4. Заохотити ІТП, відповідальних за стан систем автоматичного протипожежного захисту і так далі.

Контроль за виконанням наказу покласти на заступника директора _____.

Директор _____

1. Вимоги до планів евакуації

У будівлях та спорудах суб'єктів господарювання, котрі мають більше, ніж 2 поверхи, у разі одночасного перебування на поверсі більше 25 осіб, мають бути розроблені і вивішені на видних місцях плани (схеми) евакуації людей на випадок пожежі. План евакуації повинен складатися з текстової і графічної частини.

У дитячих дошкільних установах, навчальних закладах, лікувальних установах із стаціонаром, будинках для людей похилого віку та інвалідів, санаторіях і закладах відпочинку, критих спортивних будівлях і спорудах, готелях, мотелях, кемпінгах, торгових підприємствах (більше, ніж два поверхи) та інших аналогічних за призначенням суб'єктах господарювання із масовим перебуванням людей (більше 50 осіб) на доповнення до схемного плану евакуації адміністрація зобов'язана опрацювати інструкцію, що визначає дії персоналу щодо забезпечення безпечної та швидкої евакуації людей.

Для суб'єктів господарювання, у яких передбачається перебування людей уночі (дошкільні заклади, інтернати, лікарні), інструкції повинні передбачати два варіанти дій: у денний та нічний час. Успіх застосування планів (схем) евакуації залежить від того, наскільки доступно посадовці, відповідальні за забезпечення пожежної безпеки, в ході проведення первинних протипожежних інструктажів доведуть до співробітників принцип дії цих пристроїв, місцезнаходження ручних пожежних оповіщувачів тощо.

Важливість наявності правильно розроблених планів обумовлена тим, що саме з їх використанням пов'язана ефективність проведення практичних тренувань усіх задіяних в евакуації працівників.

На графічній частині плану поверху мають бути показані: сходові марші, ліфти і ліфтові холи, приміщення, балкони, зовнішні сходи, а також двері сходових маршів, ліфтових холів і двері, що розташовані на шляху евакуації. Креслення плану виконується в масштабі.

Основний шлях евакуації на плані вказується суцільною лінією, а запасний - пунктирною зеленою кольору. Ці лінії мають бути вдвічі товщими ліній плану поверху.

Основний шлях евакуації на поверсі вказується у напрямі не задимлюваних сходових маршів, а також сходів, що ведуть з цього поверху на перший поверх будівлі у вестибюль або безпосередньо назовні. Якщо два сходових марші рівноцінні по захищеності від диму і вогню, то основний шлях вказується до найближчих сходів.

На плані поверху за допомогою символів **вказується місце розміщення:**

плану евакуації;

ручних пожежних оповіщувачів;

телефонів, з яких можна повідомити в пожежну охорону;

вогнегасників;

пожежних кранів;

установок пожежогасіння.

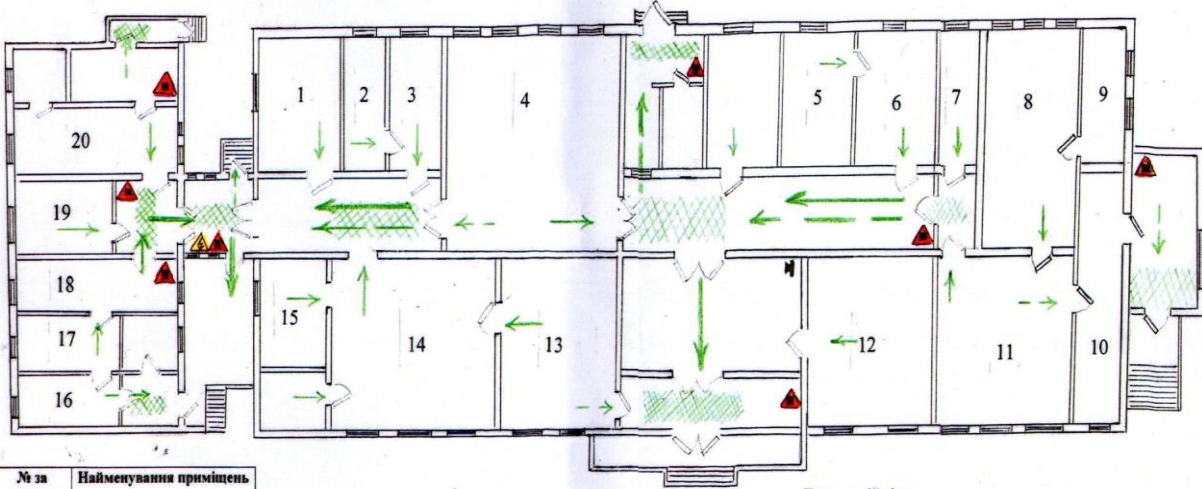
Приклад плану евакуації

ПОГОДЖЕНО

Начальник відділу з наглядово-профілактичного обслуговування Пролетарського району м. Донецька управління забезпечення діяльності Головного управління Держтехногенбезпеки у Донецькій області
А.С. ЮРЧЕНКО
« 14 » вересня 2013 року

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач ДНЗ № 168 «Сніжок»
« 25 » лютого 2013 року
К.Ф.ПРАВДИЧЕНКО

ПЛАН евакуації персоналу на випадок пожежі з приміщень першого поверху КДНЗ № 168 «СНІЖОК» Пролетарського районного відділу освіти м. Донецька

№ за схемою	Найменування приміщень
1,10	- роздягальні
2,3,12,6,5	- робочі кабінети
4	- музичний зал
7,19	- складові
8,13	- спальні кімнати
9,15	- санвузли
11,14	- ігрова кімната
16	- гладильна кімната
17	- сушильна кімната
18	- приміщення пачечної
20	- варочний цех

- Умовні позначення
- - головний евакуаційний шлях
 - - запасний евакуаційний шлях
 - - основний вихід
 - - запасний вихід
 - ☎ - телефон
 - ▨ - зона, яку заборонено заходавати
 - ▲ - порошковий вогнегасник
 - ⚡ - електричний щит

Евакуаційні шляхи та виходи

Евакуаційний шлях – коридор. Головний евакуаційний шлях веде від приміщень до виходів з першого поверху. Запасні евакуаційні шляхи ведуть до запасних виходів.

Евакуаційні виходи – основні - виходи з приміщень груп, запасні – через запасні виходи

Порядок евакуації

I черга – діти, персонал, документи, оргтехніка
II черга – майно, особисті речі

Примітка. Евакуація персоналу, оргтехніки, документів та особистих речей проводиться персоналом ДНЗ згідно з пожежним розрахунком на випадок пожежі, який призначається і уточнюється завгоспом щоденно під час ранкового інструктажу по заходах безпеки.

Завгосп

КДНЗ № 168 «СНІЖОК»

Н.Л. КРОТ

2. Порядок дій при пожежі

Своєчасне повідомлення про пожежу керівництву і черговим службам об'єкту після повідомлення за номером «101» слід також вважати необхідною умовою організації ефективних дій з рятування людей і гасіння пожежі до прибуття підрозділів пожежної охорони. Отримавши сигнал про пожежу, керівництво організації зможе залучити сили і технічні засоби суб'єкту господарювання до здійснення необхідних заходів, сприяючих запобіганню розвитку пожежі і задимлення приміщень будівлі.

Необхідно перевірити включення в роботу автоматичних систем пожежогасіння і димовидалення, припинити виробничі роботи у будівлі, видалити за межі небезпечної зони усіх працівників, що не беруть участь в гасінні пожежі.

Черговий електрик (завгосп), прибувши до місця пожежі, повинен оцінити обстановку, спрогнозувати можливість утворення нових вогнищ вогню на іншому електроустаткуванні і вибрати (при необхідності) адекватну загрози схему відключення електроенергії.

Працівники добровільного формування з охорони громадського порядку (чергові охоронці) суб'єкту господарювання, отримавши повідомлення про пожежу, до прибуття пожежної охорони вживають заходи по звільненню під'їздів до будівель від машин, а також забезпечити порядок в районі вогнища пожежі до прибуття співробітників поліції.

3. Порядок дій у разі виникнення пожежі для закладів освіти

У разі виникнення пожежі дії працівників закладів, установ і організацій, залучених до гасіння пожежі, мають бути спрямовані на створення безпеки людей, і в першу чергу дітей, їх евакуацію та рятування.

Кожен працівник закладу, установи і організації, який виявив пожежу або її ознаки (задимлення, запах горіння або тління різних матеріалів, підвищення температури в приміщенні тощо), зобов'язаний:

негайно повідомити про це за телефоном до пожежної частини (при цьому слід чітко назвати адресу об'єкта, місце виникнення пожежі, а також свою посаду та прізвище);

здійяти систему сповіщення людей про пожежу; розпочати самому і залучити інших осіб до евакуації людей з будівлі до безпечного місця згідно з планом евакуації;

сповістити про пожежу керівника закладу, установи і організації або працівника, що його заміщує;

організувати зустріч пожежних підрозділів, вжити заходів до гасіння пожежі наявними в установі засобами пожежогасіння.

Керівник закладу, установи чи організації або працівник, що його заміщує, який прибув на місце пожежі, зобов'язаний:

перевірити, чи повідомлено до пожежної охорони про виникнення пожежі;

здійснювати керівництво евакуацією людей та гасінням пожежі до прибуття пожежних підрозділів. У разі загрози для життя людей негайно організувати їх рятування, використовуючи для цього всі наявні сили і засоби;

організувати перевірку наявності всіх учасників навчально-виховного процесу, евакуйованих з будівлі, за списками і журналами обліку навчальних занять; виділити для зустрічі пожежних підрозділів особу, яка добре знає розміщення під'їзних шляхів та вододжерел;

перевірити включення в роботу автоматичної (стаціонарної) системи пожежогасіння;

вилучити з небезпечної зони всіх працівників та інших осіб, не зайнятих евакуацією людей та ліквідацією пожежі;

у разі потреби викликати до місця пожежі медичну та інші служби;

припинити всі роботи, не пов'язані з заходами щодо ліквідації пожежі;

організувати відключення мереж електро- і газопостачання, зупинку систем вентиляції та кондиціонування повітря і здійснення інших заходів, які сприяють запобіганню поширенню пожежі;

забезпечити безпеку людей, які беруть участь в евакуації та гасінні пожежі, від можливих обвалів конструкцій, дії токсичних продуктів горіння і підвищеної температури, ураження електрострумом тощо;

організувати евакуацію матеріальних цінностей із небезпечної зони, визначити місця їх складування і забезпечити, при потребі, їх охорону.

4. Порядок дій при евакуації у разі виникнення пожежі

При евакуації під час пожежі необхідно:

інформувати керівника пожежного підрозділу про наявність людей у будівлі; з урахуванням обстановки, що склалася, визначити найбезпечніші евакуаційні шляхи і виходи до безпечної зони у найкоротший термін;

ліквідувати умови, які сприяють виникненню паніки. З цією метою вчителям, викладачам, вихователям, майстрам та іншим працівникам закладу, установи не можна залишати дітей без нагляду з моменту виявлення пожежі та до її ліквідації;

евакуацію людей слід починати з приміщення, у якому виникла пожежа, і суміжних з ним приміщень, яким загрожує небезпека поширення вогню і продуктів горіння. Дітей молодшого віку і хворих слід евакуйовувати в першу чергу;

у зимовий час, на розсуд осіб, які здійснюють евакуацію, діти старших вікових груп можуть заздалегідь одягтися або взяти теплий одяг з собою, а дітей молодшого віку слід виводити або виносити, загорнувши в ковдри або інші теплі речі;

ретельно перевірити всі приміщення, щоб унеможливити перебування у небезпечній зоні дітей, які сховалися під ліжками, партами, у шафах або інших місцях;

виставляти пости безпеки на входах у будівлі, щоб унеможливити повернення дітей і працівників до будівлі, де виникла пожежа;

у разі гасіння слід намагатися у першу чергу забезпечити сприятливі умови для безпечної евакуації людей;

утримуватися від відчинення вікон і дверей, а також від розбивання скла, в протилежному разі вогонь і дим поширяться до суміжних приміщень.

Залишаючи приміщення або будівлі, що постраждали від пожежі, потрібно зачинити за собою всі двері і вікна.

Література

1. Кодекс цивільного захисту України.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки до дій за призначенням органів управління та сил цивільного захисту» від 26 червня 2013 року № 443.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» від 26 червня 2013 року № 444.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту» від 9 жовтня 2013 року № 787.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 30 жовтня 2013 року № 841.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту» від 23 жовтня 2013 року № 819.
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Примірною положення про формування цивільного захисту» від 31 січня 2015 року № 113.
8. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту» від 11 вересня 2014 року № 934.
9. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу з функціонального навчання» від 21 жовтня 2014 року № 1112.
10. Організаційно-методичні вказівки з підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях. Наказ ДСНС України № 83 від 19.02.2016 року.
11. Лист інституту державного управління у сфері цивільного захисту «Перелік категорій осіб керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, та періодичність проходження функціонального навчання» від 16.10.2013 року № 94-ц.
12. Лист Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо проведення "Дня цивільного захисту" в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах» від 22.06.2011 року № 1.4/18-2005.